

ӘӨК 91(091)

ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ РЕСУРСТЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ РӨЛІ

О.Б. Мазбаев

Мақалада туризмдегі туристік рекреациялық ресурстар тобына талдау жасалынған климаттық жағдайының туризмдегі рөліне тоқтала отырып, оның ресурстық әлеуеті талданады. Туризмдегі ландшафтылық, климаттық факторлардың туристік іс әрекеттерді ұйымдастырудағы қажеттілігі айтылады.

«Туристік қызмет» туралы заңда жазылғандай – Туристік қызмет нысандары, ресурстары саяхат кезіндегі немесе туристік іс-әрекет барысында туристердің қажетін қанағаттандыра алатын сан-сапалалы нысандар жиынтығын айтамыз. Өкінішке орай Туристік іс әрекеті заңының баспа беттерінде және ресми басылымдарда қате «Туристік қызмет» деп аталып, жазылып жүруі еліміздегі туризм саласының мамандарының қажетті деңгейге жетпегендігінің белгісі. Туристік іс әрекетке орай туристік қызмет түрлері шығады. Бұл мәселе өз алдына жеке қарастырылуға тиісті [2].

Туризмдегі туристік ресурстар тобы деп – географиялық ортадағы ресурстардың жиынтығын айтамыз. Оларға Литосфера, Гидросфера, Атмосфера және Биосфера қабатындағы кездесетін табиғат ресурстар кіреді. Ландшафт адамдардың туризмге деген сұранысының негізгі көрсеткіші.

Таулы рельеф оның құрамдас бөліктері Қазақстан жерінде Алтай, Сауыр-Тарбағатай, Жетісу Алатауы (Жонғар Алатауы) Солтүстік, Батыс Тянь-Шань тау сілемдері, Қаратау, Мұғалжар, Сарарқа өңірінің таулары құрайды. Өзендер мен көлдері өзіндік сипатқа ие. Балқаш, Алакөл, Каспий теңізі болашақ сауықтыру демалыс, емделу зонасына айналуы тиісті.

Бұлардан өзге Сарыарқа өңіріндегі көлдер, таудағы көлдер туристік нысан ішінде өзіндік орнын әлі таппай отыр. Қазақстан жері табиғат ландшафтысының барлық түрлерін қамти отырып шөл, шөлейт зонасыннан бастап таулардағы мәңгі мұз, мұздықтар әлемімен туристерді таныстыруына мүмкіндігі бар бірде бір ел.

Өсімдіктер мен жануарлар дүниесі экологиялық және танымдық туризмдегі негізгі көрсеткіш. Туризмдегі ландшафт тобын құрайтын туристік ресурстар туризмнің танымдық, экологиялық, аңшылық, балық, аулау, емдік, шытырман оқиғалы, спорттық туризмді дамытудың алғышартын

жасайды.Туристік сұраныс ішінде адамдардың қызығушылығына қарай туристік өнім ретінде пайдаланылып жүр.

Шетелдіктерді қызықтыратын Қызыл кітапқа енген жануарлар мен өсімдіктер әлемі әсіресе Қазақстан жеріне бейімделген эндемикалық түрлері Қазақстан жерінің шөл,шөлейт,дала,орманды дала,және биік таулы белдеуде орналасуы оның флора мен фаунасының ерекшелігін құрайды.

Туризмнің дамуына климаттық жағдай тікелей ықпалын тигізеді. Климаттық жағдайдың туризмнің маусымдық дамуындағы алатын орны ерекше. Климаттық ресурстар:су, теңіз суы, минеральды емдік бұлақ суы, таулы, жазық жер ауасы. Осы ресурстарды аурудың алдын алу, емдік, мақсатта, демалысқа,сауықтыру мақсатында игеру экскурсиялық мақсатқа пайдалану оның туристік мәнін көрсетеді.

Кеңестік дәуір тұсында түркі тілдес халықтар мекендейтін территорияларда туризмді дамыту ісі әртүрлі идеологиялық себептермен өз деңгейінде жүргізілмеді. Бүгінгі әлемдік экономикалық интеграцияға ену, туризмнің маңыздылығы жайындағы пікірлер мен түсініктер, оның ұлттық стратегиялық дамудағы алатын орнын, даму мақсатын, функциясын, перспективасын айқындайтын базисі болып отыр. Өкінішке орай бұл бағыттағы зерттеулер аз.

Туризмнің функциональдық маңыздылығы жайлы көптеген анықтамалары бар, ол бір жағынан заңды да. Өйткені қоғамдағы туризмді дамытуға катысты концепция осы саладағы шешімін таппаған мәселелерді жан-жақты, яғни экономикамен, экология және әлеуметтік-мәдени өмірмен тығыз байланыста қарастырады. Осыдан келіп туризм жайында әртүрлі түсініктер қалыптасқан [1].

Туризм жүйе ретінде адамдар өмірінің мәні секілді, жоғарғы дәрежедегі күрделі, көпқырлы, тарихи дамып, әртүрлі өзгерістерге ұшырап отыратын құбылыс. Сондықтан да «туризм» ұғымына түсінік бергенде туристік қызметтің табиғаты мен мәні жайлы әртүрлі пікірлерді, тіпті бірін-бірі жоққа шығаратын кереғар пікірлерді де кездестіруге болады.

ДТҰ-ның жоғарыда аталған декларациясында туризмді: мемлекеттің әлеуметтік, мәдени ағарту және экономикалық өмірі мен халықаралық қалыптастыруды реттеуге ықпалы зор адамдар өміріндегі іс-әрекет, қызмет ретінде: әлеуметтік-экономикалық өмірдің құрамдас бөлігіндей құбылыс ретінде: адамдардың демалуға деген құқығы мен демалыстың және саяхаттың еркіндікті іске асырушы адам қызметінің түрі ретінде, адамдардың жеке тұлғалық дамуының сапалық элементі ретінде қарастырылады.

Еліміздегі туризм индустриясын дамыту оның геосаяси, географиялық және тарихи-мәдени кеңістігіндегі инфрақұрылымын жасау жайындағы бағдарлама, ұлттық территориямызды Трансазиядағы туристік байланыстың маңызды бөлігіне айналдыруға негізделген. Туризм жүйесі белгілі-бір қоғамдық мақсат жетістіктеріне бағынышты ең күрделі мақсаттылық жүйелеріне жатады. «Туризм» жүйесіне де басқа жүйелер сияқты ақпараттың берілуі мен басқару процесі тән. Жүйелілік туризм мен оның инфрақұрылымын дамыту мәселелері оның компоненттерінің өзара әрекетті жүйесінің бірыңғайлығы ретінде қарастырылуы қажет. Сондықтан бұл жүйенің қоғамдық функциясы мен басқару құрылымын, даму перспективасын айқындау үшін алдымен оның мақсаты мен шағын жүйелерінің мақсатын айқындап алу қажет.

«Туризм» жүйесінің жұмыс істеуінен «қоғам» дәрежесіндегі туризмге қатысты саясатты үйлестіруде туризмнің басымдылығын заң жүзінде айқындайтын мемлекеттік саясат басты роль атқарады.

Туризм жүйесін дамытудағы мақсат: туристерді табиғи-географиялық және тарихи-мәдени құндылықтармен, көркем шығармашылықтың және өндірістік мақсаттағы бірегей орындарды көрсетіп таныстыру: туристік саяхаттар мен сапаларды ұйымдастыру, еліміздің азаматтарын басқа елдердің табиғи және мәдени мұраларымен таныстыру: Қазақстан Республикасының халықаралық гуманитарлық байланыстарын нығайту және кеңейту: туристік қызметті экономикалық жоғарғы табысты салаға айналдыру деп тұжырымдалынған.

Осылайша танымдық, ұйымдастырушылық, саяси және экономикалық тұрғыдан белгілеу, жалпы мақсатты көпсатылы жүйелілік негізде кішігірім мақсаттарға «туризм» жүйесін дамытудың жоспарлы әдісін калыптастыру көзделген.

Туризм жүйесінің көп қырлы функцияларының біріне рекреациялық ресурстары жатады. Рекреациялық ресурс деп-рекреациялық сұранымды қанағаттандыруға кәзіргі технологиялық компоненті болып есептелінетін, рекреациялық салаға тартылған объектілерді (табиғи, табиғи-этникалық геожүйе мен оның элементтерін). Адамдардың дене және рухани күштерін, оның денсаулығы, еңбек ету қабілетін калпына келтіріп, арттыруға және де курорт пен туристік қызметтегі тұтыну мен өндіруге, сондай-ақ туризмнің әртүрлі түрлерінің сұранымдарын қанағаттандыруға қатысты қолданылатын табиғи және мәдени-тарихи кешендер мен оның элементтерін айтамыз. Туризмде қолданылатын мақсатты туристік-рекреациялық ресурстар қатарына:

- емдік демалыс ресурстары: минералды су, климаттық жағдайларды (орман, дала, теңіз);
- сауықтыру туризмнің ресурстары: ландшафты климаттық жағдайлар қолайлы жыл мезгілінің ұзақтығы, өзен жүйесі, теңіз жағасы, суға түсу маусымын;
- спорттық туризм ресурстары: табиғи ортаның әсемдері (жабдықталған, әдемілік, өзгелерге ерекше болып көрінетін ерекшеліктер), оның өзіне тән ерекшеліктерін өзгеге қиын, кедергілер, халықтың сирек орналасуы, т.с.с.);
- экскурсиялық туризм ресурстары: тарихи, мәдени, археологиялық ескерткіштер, табиғаттың көрікті орындары, этнографиялық және шаруашылықтық объектілер, мұражай және тағы басқаларын жатқызуға болады.

«Рекреациялық ресурстар» бұл тек қана ТМД елдерінде тараған түсінік. Оның маңызы мен жіктемесі жайлы біздің елімізде де шет елдерде де бірыңғай анықтамасы жоқ. ДТҰ Бас Ассамблеясының IV сессиясында мақұлданған туризм Хартиясында «табиғи», «жасанды», «мәдени» сондай-ақ «туристік», «табиғаттық» ресурстар деген ұғымдар қолданылған.

Рекреациялық ресурстар жөнінде әртүрлі терминологиялық айырмашылықтар болғанмен олардың барлығы да оған белгілі бір объектілер мен құбылыстарды: табиғи ландшафттың компоненттерін, тарихи-мәдени зандылықтар мен кешендерін, халықтық қолданбалы және көркем шығармашылығының этномәдени құндылықтарын, инфрақұрылымын, еңбек ресурстарын және басқаларды қарастырады.

«Рекреациялық ресурстар» мен «туристік ресурстар» ұғымдары өздерінің мәндерін жағынан өте жақын ұғым, олар адамдардың демалуы, мен рекреацияға, танымдық және коммуникативтік танымдарын қанағаттандыруға қатысты қарастырылады. Осы объекті мен құбылыстар жиынтығын шатастырмау үшін «туристік рекреациялық ресурстар» деп қарастыру дұрыс болып отыр. Туристік нарық қызметінің саласын тандауда немесе оның ары қарай жіктеуіне базистік факторға туристер жағынан толастатпайтындай табиғи географиялық ресурстардың болуы жатады. Табиғи жаратылыстық ресурстарға технологиялық құрамдық, жайлылық, сыйымдылық, тұрақтылық, кешендік және т.б. жатады.

Табиғи кешендерді туристік қызмет өндірісіне қолдануда табиғат ресурстары шешуші фактор болып қалады. Табиғи климаттық жағдайдың сипаттамасы туристік кешен, жол бағыттарды айқындайтын фактор болып есептеледі. Себебі туристердің демалу мен саяхатқа шығу маршруттарын

тандауда табиғи ресурстар шешуші роль атқарады. Туристік шаруашылықты ұйымдастыруда қайсы бір территорияның жерінің маңызы ерекше. Туристер көбінесе ландшафтар мен ауа-рай, өсімдіктер әлемінің сан қилығы, аң мен баулық аулау мүмкіндіктері, сондай ақ демалумен спорттың тиімді түрлерімен айналысуды қалайды.

Сонымен бірге таулы аймақтардағы көрікті орындар әсемдігі, туристерді тартатын, өзіндік ерекшеліктері, ауасының тазалығы, альпинизм, тау шаңғысы мен аң аулау және т.б. істермен шұғылдануға ыңғайлы маршруттар ашуға сұраныстар туғызғанымен, туристік объектілер мен коммуникация құрылыстарын жүргізу көптеген техникалық-экономикалық қиындықтарға кезігеді, алайда осындай қиындықтарға кідрамастан жұмсалған шығын тез арада-ақ өзінің орның толтыратыны белгілі. Еліміздің табиғи-рекреациялық ресурстары өзінің жан-жақтылығымен ерекшеленеді. Солтүстіктен Оңтүстікке қарай табиғат зоналары: орманды дала, шөлейт және шөл орналасқан. Республикамыздың оңтүстік-шығысында Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы, Саура, Тарбағатай және Алтай тау ирімдері жатыр. Күнгеі Алатау, Теріскей Алатау, Жетісу Алатауының жоталары мен Хан Тәңірі массивінде тау туризмін, тау шаңғысы спортын және халықаралық альпинизмді дамытуға қолайлы орындар көптеп саналады.

Табиғат зонасының осындай таулы аймақтарында таулы жермен жаяу жүру, спорттық және спорттық сауықтыру мақсаттағы әртүрлі базалар салуға болады. Орта-таулы аймақтардың табиғаты мен ауа-райы жағдайы бұл жерлерде туризм мен демалудың, спорттың қысқы түрлерін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Елімізде тропиктік және экваторлық климаттық белдеуден басқа белдеулердің барлығы бар. Климаттық факторлар мен минералды су көздерін, емдік батпақ орындарын қамтитын емдік-ресурстық фонд, емдік-сауықғыру туризмі мен рекреациялық шаруашылықты дамытуға жол ашады. Сауықғыру туризмнің ресурстары қолайлы ландшафтық-климаттық жағдайлармен, жайлы кезеңнің ұзақтығымен, жетілген көз-өзен жүйесінің болуымен, жылы теңіз жағалауымен, туристік-рекреациялық қызметтің түрлері: қыдыру, суға түсу-жағажай, су спортын дамытуға арналған орындардың болуымен анықгалады. Қолайлы кезеңнің ыстық(комфорт), салқын (субкомфорт) және суық (дискомфорт) күндердің санымен есептеледі.

Республикамыздың теритроиясында жыл бойына күн сәулесінің түсу ұзақтығы да мол болып келеді. Оңтүстікте 3000-дай сағат болса, солтүстікте

2000-нан аса сағатқа созылады. Қолайлы кезеңнің ұзақтығы солтүстік-шығысына 40...50 күндей, ал оңтүстікте 120...150 күндей болып келеді, таулы жерлердегі сауықтыру туризмін дамытуға қолайлы аймақтардың қысы жұмсақтау болып келеді (орташа температура 2 °С-ден 8 °С-дейін) ал жазы құрғақ-ыстық болып келеді (орташа температура 20...27 °С).

Арал теңізінің оңтүстік жағалауында, Балхаш көлінің маңында және еліміздің оңтүстік-шығысында қолайлы кезеңнің ұзақтығы 120 күнге ұласады. Алматының сондай-ақ Аралдың солтүстігіндегі дисккомфорт күндердің ұзақтығы 30 күнге созылса, Оңтүстік Қазақстанда 70, ал Балхаш көлінің маңайында қолайлы кезең 40 күнге созылады.

Суға түсу-жағажайлық, су-спорты мен қыдырыстық туризм түрлерін дамытуға өзен-көлдердің тығыз байланысуының ықпалы зор. Біздегі құрғақ климаттық ауа-райында өзен, көлдік жүйелер нашар дамыған. Солтүстік аудандарындағы жазықта өзендер 100 км 2...3,5 км ұзындықта таулы жерлерде 20...40 шаршы км дейін көбейеді. Жазық жерлердегі тартылып кететін сулардың катамаран- салда серуендеуді ұйымдастыруға өте ыңғайлы болып келеді.

Тау өзендері су ағысының жылдам болуы және температурасының төмендегіден спорттық туризмге ғана жайлы болып отыр. Ішкі тау өзендері Шарын, Шелек, Ақсу, Қараталда, және Ертіс, Іле Сырдарияда аса көп ағынды қажет етпейтін су туризмінің дамытуға мүмкіндіктер бар.

Республикамыздың көлемінде ірі-ірі теңіз, көлдерді Каспий, Арал теңіздері мен Балхашты қоспағанда ірілі-мықгы 48 мың көлдер бар. Оның жалпы көлемі 20 мың шаршы метрден көп. Алакөл, Зайсан, Балхаш өзендері мен Қапшағай, Бұқтырма, Шардар су қоймаларында туризмнің спорттық және суға түсу жағажайлық түрлерін дамытуға қажетті бірден-бір қолайлы жағдай бар.

Минералды сулар гидрогеологиялық ресурстардың ішіндегі емдік қасиеті жөнінен жоғары бағаланады. Бүгінгі күндері елімізде минералды судың 500-дей көздері табылып, 120 емдік батпақтар табылған. Ерекше қозғалатын территорияға жататын Солтүстік Қазақстан мен Шығыс және Оңтүстік Қазақстанның таулы аймақтарында орналасқан ерекше аймақтар қатарын құрайды.

Қазақ халқының құс салып, құмай тазымен аң аулау түрлерін, жалпы арнайы-ғылыми, оқу-танымдық, оқу-ағартушылық, лицензияланған спорттық-аңшылық түрлерді дамытуда, еліміздегі табиғат саябақтары, қорықтардың табиғат ескерткіштерінің сондай-ақ мемлекеттік және кез-

келген аң аулау шаруашылықтарының шектеулі болса да өте сирек кездесетін өзіндік ерекшелігі бар мүмкіндіктерге ие.

Орманды дала және таулы аймақтар жануарлар әлеміне өте бай. Қазақстандық жануарлар әлеміне сүтқоректілердің 150 түрі, құстардың 485 түрі, балықтардың 150-дей түрлері кездеседі. Мұның барлығы белгілі-бір дәрежеде аңшылық, акбөкендердің, сирек кездесетін құстардың мекендейтін жерлеріне зоологиялық, орнитологиялық турлар ұйымдастыруға жол ашады. Туристік қызметке құнды табиғи-рекреациялық ресурстарды тартуда кәсіпкерлерден қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты тиімді пайдалануға қатысты біліктілікті талап етеді.

Табиғи-рекреациялық ресурстардың қолдану сипатына орай, оның мақсаты мен қорғау тәртібіне орай, Ерекше қорғалатын табиғат аймақтарына қатысты Занда көрсетілген туризм мен туристік қызметті ұйымдастыруға қатысты шектеулі шаруашылықтың жұмыстарын жүргізуге рұқсат береді немесе тыйым салып отырады.

Атрактивтік (француз тілінен атгасііо-табиғи) ресурстарды өзіне тарту шақыру мінездемелері экзотикалық пейзаждық әркелкілігі арқылы беріледі. Табиғи ландшафттарды эстетикалық бағалау табиғатты мезгілдік динамикасымен есептеледі, рельефтің сипаттамасы болып табылады.

Табиғи ресурстардың мақсаттылығы – бұл әлеуметтік экономикалық бүгінгі мүмкіншіліктің пайдасында. Табиғи ресурстардың беріктігі – белгіленген туристік зоналар және экологиялық жекелеген рекреациондық эксплуатациялық жүктемесінің ұстамдылығын айтамыз.

Комплекстік туризм және демалыстық ресурстардағы әртүрлі болжамдағы ресурстарды пайдалануды көрсетеді. Табиғи объектілер және комплекстер туристік рекреациялық ресурстар емес екендігін айтуымыз керек. Туристік шаруашылықта олар еңбектік пән болып ол белгіленген туристік қызметтер туристік өндірістің өнімі ретінде шығады. Табиғи объектілер және комплекстер туристік рекреациялық іскерліктің қажеттігі шарт ретінде саналады. Табиғи ресурстар алдыңға айтылғандай туристік қызмет ету өндірістік мақсаттан қолданудағы жетекші факторлардың бірі болып табылады. Табиғи шарттардың мінездемесі туристік комплекстің даму факторын, трасса және маршруттарды белгілейді. Өйткені табиғи ресурстар туристердің өздеріне қажетті демалу аудандары мен саяхаттық маршруттарды белгілейді. Таңдаулы болып табылады. Туристік шаруашылықты дамытудағы маңызды мәселе берілген территорияның басқа да территориялардың жоғарғы мінездемесі өте маңызды туристер

ландшафтың негізгілерін және климаттық шартты өсімдіктер әлемінің әртүрлілігін аң аулау және балық аулау мүмкіндіктерін және сонымен бірге әртүрлі активті спорттық және демалыстың түрлерін ескереді. Сонымен бірге туристер жергілікті таулы рельефтердің әсемдігін ландшафтардың әрдайым ауысып тұруы демалушылармен туристерді сұнғатты пейзаждармен өзіне тартатын сауықтыру таулы ауасы және альпинизм, тау шаңғы спортымен айналысу үшін туристік маршруттар жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Александрова .А.Ю. География туризма. – М.: 2007.
2. Туристік қызмет туралы заң. – Алматы, Юрист. – 2008.

КазНПУ им. Абая, г. Алматы

РОЛЬ РЕСУРСНЫХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

О.Б. Мазбаев

В статье рассматриваются возможности туристско-рекреационных ресурсов в туризме и влияние климатических факторов. Анализируется ресурсный потенциал туризма. Ландшафтно-климатический фактор имеет определенную роль в организации туристской деятельности.